

Obrazy smrti v mayské a aztécké kultuře: příspěvek k antropologii náboženství

Images of Death in Mayan and Aztec Culture: A Contribution to the Anthropology of Religion

Doc. PhDr. VÁCLAV SOUKUP, CSc.

University College Prague
U Santošky 1093/17, 150 00 Praha 5, Smíchov; email: soukup@vsmv.cz

ABSTRAKT

Předmětem studie je teoretická deskripce, analýza a interpretace smrti jako tematické oblasti výzkumů antropologie náboženství a antropologie smrti. Na smrt je pohlíženo jako na biokulturní fenomén a sociokulturní konstrukci, kterou je možné prezentovat v konkrétním historickém a sociálním kontextu jako sémiotický text. V ohnisku zájmu je komparativní reflexe smrti v aztécké a mayské civilizaci. Cílem studie je přispět, alespoň dílčím způsobem, k rozpracování nosného antropologického tématu z perspektivy antropologie náboženství a antropologie smrti.

KLÍČOVÁ SLOVA:

antropologie náboženství, antropologie smrti, smrt, kultura, aztécká civilizace, mayská civilizace

ABSTRACT:

The subject of the study is theoretical description, analysis and interpretation of death as a thematic field of research concerning the anthropology of death. Death is viewed as a biocultural phenomenon and sociocultural construction that can be presented in a specific historical and social context as a semiotic text. The study focuses on comparative reflection of death in Aztec and Mayan civilization. The aim of the study is to elaborate, at least partially, on a major anthropological topic from the perspective of the anthropology of religion and the anthropology of death.

KEYWORDS:

anthropology of religion, anthropology of death, death, culture, Aztec civilization, Mayan civilization

ÚVOD

Jednou z významných subdisciplín a tematických oblastí výzkumů sociokulturní antropologie je antropologie náboženství, která se zabývá mezikulturním, holistickým a komparativním výzkumem náboženských systémů v čase a prostoru. Genealogie pojmu náboženství souvisí se slovem „religion“, které v minulosti označovalo slaměný uzel (vazby) umožňující spojování trámů při stavbě mostu. Alegoricky lze slaměná pouta vnímat jako sdílené sociokulturní regulativy ovlivňující způsob života příslušníků určité společnosti a nástroj distribuce politické moci. V dějinách lidské kultury svěští vládci ve jménu boha legitimně vládli, rozšiřovali své říše i zabíjeli. Poněkud jiný výklad nabízí latinský pojem „religare“ – sloveso, označující proces propojení viditel-

ného světa s neviditelným, profánního světa se světem sakrálním, minulosti s přítomností a vírou v transcendentno. Prostřednictvím náboženství lidé řešili nadčasové existenciální problémy spjaté s odpovědí na otázky, jak se zrodil svět, jak vznikli lidé, proč existuje utrpení nebo co je to smrt. Na náboženství tak lze pohlížet jako na sémiotický systém – na znaky, které umožňují pojmenovat to, co nelze uchopit, vidět nebo slyšet. Současně lze náboženství popsat, analyzovat a interpretovat jako světonázor a výklad světa, který zahrnuje jak vztah k bohům, tak vztah k lidem a přírodě. Předmětem vědeckého studia náboženství se tak stává sociokulturní a historická dimenze náboženských systémů, které limitují, stimulují a determinují sdílený způsob života lidí a jejich vztah k životu a smrti, předkům

a bohům, výkladu světa, morálním normám i formám spasení. Z této perspektivy lze hovořit o šesti rozměrech náboženství, jimiž jsou (1) doktrína (systém věrouky), (2) mýtus (příběhy), (3) etika (zásady mravnosti), (4) obřady a rituály (bohoslužby), (5) zkušenost (sdílené náboženské prožitky), (6) společné instituce (organizované a sdílené praktikování).

Z antropologické perspektivy náboženství představuje institucionalizovanou třídu sociokulturních regulativů a kulturních idejí, které determinují sdílený způsob myšlení a jednání příslušníků určité kultury. V tradičních společnostech náboženství představovalo významný nástroj sociální kontroly a aktivně utvářelo morálku a světový názor členů dané společnosti. Náboženská víra a s ní spjaté vzorce chování a instituce představují velice komplexní systém,

který antropologové studují v širším kulturním kontextu. Antropologie náboženství umožňuje pochopit, jak lidé skrze prizma víry v transcendentno vymezují své místo ve vztahu k přírodě, člověku, společnosti, světu bohů, duchů, démonů a dalších nadpřirozených bytostí a jevů jako svébytných kulturních konstrukcí. Antropologové považují náboženství za důležitou formu společenského vědomí a svébytný jev „sui generis“. Jsou si vědomi toho, že západní chápání pojmu náboženství nemusí mít stejný obsah v jazycích odlišných kultur. Proto neomezují rozsah této kategorie pouze na víru v duchovní bytosti, ale zahrnují do ní všechny jevy a procesy, které příslušníci zkoumané kultury považují za posvátné, tajemné a nevysvětlitelné, včetně takových praktik, jako jsou magie, totemismus, čarodějnictví, kletby, uřknutí a věštby. Antropologie náboženství představuje typicky mezní disciplínu, která se rozvíjí na pomezí srovnávací religionistiky, sociologie náboženství a psychologie náboženství (Soukup 2014: 319–338). Antropologie náboženství má také velice blízko k antropologii smrti, která programově studuje fenomén smrti v různém historickém a sociokulturním kontextu. Komparativní výzkum různých náboženských systémů vyžaduje, aby vědec odložil „brýle etnocentrismu“ a zaujal přístup, který je v antropologii označován jako kulturní relativismus. Tato vědecká doktrína se zrodila z poznání, že posuzování a hodnocení cizích společností, odlišných kultur a náboženských systémů podle standardů a norm evropské civilizace je vědecky irelevantní a má velmi omezenou intelektuální hodnotu. Z perspektivy kulturního relativismu jsou každá kultura, i s ní spjatý náboženský systém, považovány za jedinečnou entitu. Proto také zvyky, hodnoty a normy jednoho náboženství nemohou být kritériem pro hodnocení odlišných náboženských systémů. Příkladem může být vnímání smrti v kontextu různých náboženství. Smrt představuje univerzální fenomén, který je v různých kulturách a společnostech odlišně vnímán a interpretován. Smrt je možné z biologického hlediska definovat jako nevratné odumření mozkových buněk. Smrt má ale také kulturní dimenzi a postoj k ní lze v různých společnostech vnímat jako sémiotický systém, který vypráví příběh o transferu, reinkarnaci, osvobození, katarzi, hodnotě nebo univerzální spravedlnosti. Smrt proto nelze redukovat na biologickou danost, neboť v různém historickém a kulturním kontextu se proměňuje v kulturní konstrukci. Tato studie je věnována „obrazům smrti“, tak jak se dochovaly v literárních dílech, artefaktech a mýtech mezoamerických indiánských kultur Mayů a Aztéků. Z tohoto hlediska jí lze považovat za příspěvek jak k an-

tropologii náboženství, tak antropologii smrti jako relativně nové, dynamicky se rozvíjející antropologické disciplíny.

Mayský bůh války, násilné smrti a lidských obětí Buluc Chabtan. © Dorling Kindersley.

Objevení Ameriky a její následná kolonizace Evropany představuje klasickou ukázkou agresivní akulturace, při níž došlo ke střetu vzájemně odlišných civilizací a kultur. Obětí expanze evropské křesťanské kultury se staly také vyspělé předkolumbovské kultury na území Mezoameriky (Mayové, Aztékové) a Peru (Inkové). Kolonizace zasáhla jak materiální, tak duchovní bázi původních indiánských kultur. Dobyť významných center indiánských říší, doprovázela likvidace nativních náboženských systémů a s nimi spjatých posvátných míst, artefaktů a knih.

OBRAZY SMRTI V KNIHÁCH, MÝTECH A NÁBOŽENSKÝCH PŘEDSTAVÁCH MAYŮ

Nejvýznamnější předkolumbovské kultury na území Mezoameriky vytvořili Mayové a Aztékové, kteří představují vrchol historického a kulturního vývoje zdejších nativních indiánských civilizací.¹ Kořeny předklasické mayské kultury lze datovat již do období 1 200 př. n. l. V době největšího rozkvětu mayské kultury, v klasickém období označovaném jako Stará říše (400 až 900 n. l.) a postklasickém období známém jako Nová říše (900 až 1500 n. l.) Mayové vybudovali monumentální města, jejichž součástí byly pyramidy, chrámy, terasové komplexy, dvorce pro míčové hry, štukami zdobené paláce, monumentální sochařská díla, hieroglyfy, rytinami zdobené stély, barevné fresky, plastické basreliéfy, působivá keramika nebo funkční astronomické observatoře. Mayové vynikali také v oblasti duchovní kultury, zejména v oblasti matematiky, astronomie, my-

tologie, náboženství a filozofie. Významnou determinantou jejich života byla čísla, která využívali k matematickým výpočtům, architektonickým projektům, kalendářním záznamům, astronomickým tabulkám a cyklickému výkladu vývoje světa (Domenici 2006). Bohužel většina jejich literárních děl byla v průběhu španělské conquisty zničena kolonizátory, takže se zachoval pouhý zlomek indiánské literární tvorby.

Mayská pyramida Velkého jaguára v Tikalu. © MayaIncaAztec.com

Kontroverzní osobností, která se podílela na ničení mayských ilustrovaných rukopisů (kodexů) a likvidaci domorodých náboženských tradic byl španělský františkánský biskup Diego de Landa Calderón 1524–1579). Tento fanatický šířitel katolicismu se ihned po svém příjezdu na Yucatan rozhodl podrobně seznámit se základy nativní aztécké kultury, aby její „pohanské“ kořeny ve jménu šíření křesťanství důsledně ničil. V průběhu svých cest po poloostrově vstupoval do osobního kontaktu s domorodci, sbíral informace o jejich víře, zvycích a obyčejích a snažil se získat jejich důvěru. To se mu podařilo do té míry, že mu byli ochotni ukázat řadu svých posvátných spisů – proslulých mayských ilustrovaných kodexů. Diego de Landa po jejich prozkoumání ale dospěl k závěru, že jsou důkazem „dábelských praktik“. K velké lítosti domorodců v roce 1562 nechal v mayském kulturním centru Mani slavnostně spálit 27 mayských kodexů a zničit několik tisíc nativních kultovních předmětů. Součástí své křesťanské mise, jejímž cílem bylo vymýtit „modlářské pověry“ a „uctívání dýbla“, učinil i inkviziční praktiky, jejichž součástí bylo fyzické mučení vyslýchaných domorodců, včetně příslušníků aztécké aristokracie (Clendinnen 1987). Jeho činy pobouřily veřejnost do té míry, že byl yucatánským

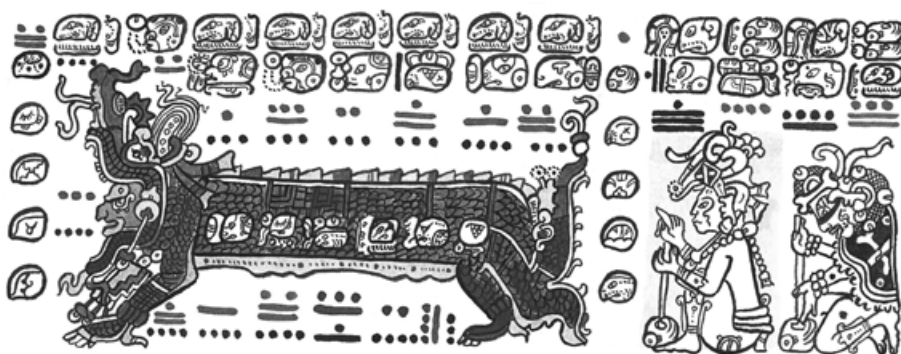
¹ Mezoamerika zahrnuje území dnešního Mexika, Guatemaly a pacifickou část Střední Ameriky až po Kostariku. Mezi charakteristické rysy kulturně vyspělých zemědělských předkolumbovských kultur patřily pyramidy, chrámová architektura, monumentální sochařství, mytologické systémy, znalosti v oblasti matematiky a astronomie, hieroglyfické písmo a sociálně stratifikovaná společnost.

biskupem Toralem poslán zpět do Španělska, aby se zde zpovídal za nezákonně vedené inkviziční procesy. V roce 1569 byl ale osvobozen a v roce 1571, dokonce jmenován španělským králem Filipem II. biskupem Yucatanu. Inkviziční činy, jichž se Diego de Landa dopustil na aztéckých domorodcích a jejich kulturním dědictví, jsou neodpustitelné. Nikdy se již nedovíme, kolik literárních a výtvarných děl nechal Diego de Landa ve jménu boje proti domorodému „modlářství“ zničit. Nezpochybnitelné ale je, že tím vědu připravil o nezastupitelné zdroje informací o aztécké kultuře a historii. O to více je paradoxní, že jeho životní dílo – kniha *Relación de las cosas de Yucatán* (Zpráva o záležitostech v Yucatanu, 1566), detailně popisující mayské náboženství, kulturu, zvyky a jazykový systém se stala základním zdrojem informací a poznatků o nativní kultuře Aztéků.

Klíčem v dosud bezvysledném úsilí o dešifraci mayského písma měla být abeceda sestavená Diegem de Landou. © Alamy.com

Za klíčová dochovaná díla mayské literatury lze označit čtyři rukopisy uložené v Paříži (*Kodex Peresianus*), Madridu (*Kodex Tro-Cortesianus*), Drážďanech (*Codex Dresdensis*) a Mexiko City (*Grolier Codex*). Z bibliofilského hlediska je velice cenný *Drážďanský kodex*, který tvoří 74 po obou stranách popsaných 20,5 centimetrů vysokých listů, vyrobených z vnitřní vrstvy fíkovníků. Jednotlivé stránky byly původně spojeny do jednoho celku slabou lepicí blankou a složeny do podoby leporela o délce 3,56 metrů. Primárně se jedná o sborník obsahující věštecké rituály a astronomické záznamy, které se vztahují k pohybům nebeských těles, jako jsou Slunce, Měsíc a Venuše. Asi 65 procent stránek rukopisu tvoří bohatě ilustrované astronomické tabulky. S fenoménem smrtící katastrofy se zde setkáváme například na 53 straně kodexu,

V *Drážďanském kodexu* je zobrazen nebeský drak, reprezentující boha Itzamnu, který chrlí na Zemi spousty vod způsobujících hrozivou potopu. © Wikimedia Commons.

kde je zobrazena tlama nebeského draka, reprezentujícího boha Itzamnu, která chrlí na Zemi obrovské ničivé spousty vod způsobujících hrozivou potopu.² Se zánikem světa souvisí i symboly zobrazené na těle draka, které se vztahují k slunečním a měsíčním zatměním a víře Mayů v cyklicky se opakující katastrofy a následnou revitalizaci světa. *Pařížský kodex* tvoří 22 stran s kalendářními předpověďmi, popisem stvoření světa a zvěrokruhem. *Madridský kodex* pravděpodobně vznikl v 17. století v Tayasalu. Čítá 112 stránek popisujících božstva, rituální předpisy, které souvisí s aktivitami, jako jsou lov, obdělávání půdy nebo včelařství. Setkáme se zde také s vizí desivé potopy. Příchod smrti zde reprezentuje jeden z nejvýznamnějších božských symbolů mezoamerických kultur – nebeský „opeřený had“ (Quetzalcoatl), z jehož těla proudí obrovské množství život ničících i život obnovujících vodních toků.³ Jednotlivé stránky kodexu byly složeny jako harmonika, vyběleny vápnem a pomalovány pestrými barvami z organických i minerálních pigmentů. Čtvrtý významný mayský rukopis *Grolier Codex* byl nalezen v 60. letech 20. století v dřevěné krabici společně s tyrkysovou maskou a dalšími mayskými artefakty. Krabice byla údajně ukrytá v suché jeskyni v mexickém státě Chiapas. Rukopis, který je považován za nejstarší knihu Ameriky, získal v roce 1965 mexický sběratel Josué Sáenz, který jej zapůjčil klubu Grolier. Následně byly po dlouhou dobu vedeny spory o pravosti rukopisu, ale četné vědecké testy potvrdily jeho autenticitu a datovaly dobu jeho vzniku do 11. až 12. století. V roce 2018 byl rukopis oficiálně přejmenován na *Códice Maya de México*. Knihu původně tvořilo dvacet stran. Prvních osm a poslední dvě strany se ale nedochovaly. Kodex zahrnuje astronomické poznatky získané pozorováním Venuše a ilustrace zobrazující klíčové mayské bohy. Zvýšená pozornost, kterou věnovaly předkolumbovské mezoamerické kultury astronomickým cyklům Venuše, souvisela s vírou indiánů v její válečnou a nebezpečnou povahou. Již na první straně je naznačen příchod smrti v podobě boha K'awii-

la, který symbolicky ztrochuje svého zajatce. Na druhé straně je již v celé své hrůznosti zobrazen bůh smrti, známý mezi Mayi jako Kimi. Na šesté straně se objevuje bůh smrti v podobě Tlahuizcalpantecuhtli. V ruce svírá masivní nůž, jímž právě jinému božstvu určil hlavu, kterou svírá za vlasy. S tímto bohem se setkáme i na desáté straně kodexu ve chvíli, kdy vystřelil šipku („atlatl“) do vodní plochy, aby zasáhl plže. Poselství, které *Grolier Codex* přináší, je přímočaré. Cyklický pohyb nebeských božských těles jako je Venuše, souvisí se smrtí a krvavými obětmi, které lidé svým bohům přinášejí.

Zvláštní místo mezi mezoamerickými předkolumbovskými kodexy zaujímá *Codex Borgia*,

Jednotlivé stránky *Madridského kodexu* byly složeny jako harmonika, vyběleny vápnem a pomalovány pestrými barvami. © Facsimile Finder.

Mayský rukopis *Grolier Codex* zahrnuje ztvárnění boha smrti v podobě Tlahuizcalpantecuhtli. © Wikimedia Commons.

² Itzamna zaujímá v mytologii mayských indiánů zásadní místo, neboť je považován za boha, který vdechl život celému vesmíru.
³ Opeřený had, představující mocné božstvo mezoamerických indiánů (Mayů a Aztéků), vznikl spojením symbolu deště a větru

který je vyroben ze zvířecích kůží pokrytých vrstvou vápna a zahrnujících oboustranně malovaných 76 stran o celkové délce 11 metrů.⁴ Jedná se o jeden z nejdůležitějších zdrojů informací o bozích, rituálech, věštění, kalendářích, náboženských představách, mýtech a ikonografii mexických indiánů.⁵ Rukopis obsahuje 28 částí věnovaných různým aspektům ústředního předkolumbovského věšteckého kalendáře, známého jako Tonalpohualli. Kdo byli tvůrci tohoto kodexu, je nejasné. Mohli jim být Tlaskalané nebo Mištekové. Existuje celá řada interpretací tohoto malovaného rukopisu. Podle jednoho z možných výkladů, který předložil Rudolf Drössler, lze v kodexu identifikovat motiv smrti, utrpení a božského návratu Quetzalcoatl, jehož osudy jsou temným příběhem o jeho cestě do podsvětí. S motivem smrti se setkáváme již na prvním listu kodexu, kde je zobrazena urna s Quetzalcoatlovým popelem, který z ní z ní v podobě vzdušných spirál a vírů vylétá ven. Jedná se o symbol božského znovuzrození, k němuž dochází transformací popela v nový život. Urna samotná je zarámována do podoby symbolů evokujících vchod do podsvětí. Na následujících stránkách je vylíčen Quetzalcoatlovo putování různými geografickými dimenzemi podsvětí říše, například jižní oblastí, jejíž okraj tvoří osm polí posetých po všech stranách obsidiánovými noži. Součástí výjevu je bohyně Země, Měsíce a smrti, která má místo hlavy pár hrozivých nožů. Ty vyrůstají i z těla zde přítomného boha Tzacatlipoca. Velký a esteticky působivý nůž je umístěn i na hrudi bohyně. Jedná se o mystický bod, z něhož povstává k novému životu Quetzalcoatl v podobě jitřenky. V průběhu svého putování podsvětím je Quetzalcoatl konfrontován s astronomickými symboly alegoricky ztvárňujícími cykly zrození a smrti, božského mládí a osudového stáří, boje o život v průběhu rituální míčové hry nebo oběti, při níž mladý bůh mrští tělem starého boha přes kamenné obětiště, aby mu poté vyrval z otevřené hrudi srdce. Kodex popisuje i následný pád rozčtvrceného mrtvého těla do nehlubších prostor podsvětí, kde jsou tělesné pozůstatky vystaveny oživujícímu žáru ohně, aby byly opět uzdraveny a oživeny. Quetzalcoatl se v rámci svého putování dostává i do oblasti východního nebe, kde září jako jitřenka, aby uctil obětované válečníky, a nakonec se vrátil do světa bohů a lidí v podobě vítězného Slunce. Na posledním listě kodexu se ocitáme v prostoru, v jehož čtyřech částech sedí ohňová božstva, zatímco Quetzalcoatl rozhrabává oheň v srdci jedné ležící bohyně. Quetzalcoatl je opět prostřednictvím ohně „omlazo-

ván“, aby nakonec prostřednictvím těla velké bohyně Země podsvětí opustil a jako Slunce vystoupal na východním nebi. *Codex Borgia* v sobě nesporně skrývá mnoho sémantických vrstev, do nichž se promítají představy předkolumbovských indiánů o cyklické podobě času vystupující v podobě zrození, růstu, umírání a opětovném zrození. Výklad role a významu boha Quetzalcoatl byl ale také ovlivněn astronomickými znalostmi o pohybu Slunce, Měsíce a Venuše, které byly zasazeny do širšího kosmologického a mytologického rámce.

Mytologické představy Mayů o vzájemném sepetí života a smrti se promítaly také do krvavých obřadních praktik. Jejich součástí byly

Bůh smrti Mictlantecuhtli a bůh větru a moudrosti Quetzalcoatl se objevují na stránkách *Codexu Borgia*. © Priscilla Escobedo.

lidské oběti bohům a fenomén sebeobětování, který byl rozšířen mezi mayskou aristokracií. Během nejdůležitějších náboženských rituálů a oslav se dobrovolnou součástí krvavého sebeobětování stávala dokonce vládnoucí elita. Prolití vlastní krve jako daru bohům mělo poměrně trýznivou podobu. Nástrojem, který byl používán k propíchnutí různých částí těla, byly různá šídla, bodce z jadeitu nebo ostny trnuchy (druh rejnoka). Perforovány byly například mužské genitálie, jazyk, uši či lýtka. Na jedné z mayských válcovitých nádob je například zobrazen výjev, na němž si vládce probodl penis, zatímco kněz zachytil kapající krev na papír, aby jej symbolicky podal masce reprezentující boha královské krve. „*Přinášeli oběti vlastní krve někdy i tak, že si na kousky rozřezali okraje uší a v tomto stavu je ponechali na znamení zbožnosti. Jindy si propíchovali tváře nebo horní rty; někdy zase obětovali celé části těla, anebo si probodávali na mnoha místech jazyk a z jedné strany na druhou prostrkovali za hrozných bolestí stébla; opět jindy si odřezávali přebytečnou část (tj. předkožku) mužského údu.*“ (Morley 1977: 111) Působivou ukázkou sebeobětování zachycuje reliéf na překladu 24 v Yaxchilánu, kde je

zobrazena královna Ix K'ab'al Xook, která si protahuje jazykem provaz. Podle jedné z možných interpretací těchto rituálů, byly tyto krvavé praktiky důkazem šamanských schopností vládců, způsobem, jak komunikovali se svými zemřelými předky a současně potvrzením nároku na světskou a současně božskou vládu. Rituály, jejichž součástí je bolest, ale nejsou omezeny na předkolumbovskou Mezoameriku, ale můžeme se s nimi setkat v mnoha dalších světových kulturách (Nepál, Indie, Thajsko, Bali aj.). Podle jedné z teorií krvavé sebeobětování může souviset s pocitem, že jsme uvězněni ve svém těle a za jistých okolností toužíme se po mentálním osvobození a dosažení vyšších a cennějších věcí. „*Ve víře je možné vydržet mnohá utrpení, abyste se spojili se svým Bohem. Potom ochotně přijmete i posvátnou bolest.*“ (Procházka 2006: 68)

Vztah Mayů k utrpení a smrti se promítl také do symbolických představ spjatých s božstvem smrti, jímž byl mytologický Ah Puch. O významu, který Mayové tomuto bohu přičítali, svědčí četnost jeho zobrazení v mayských kodexech.

V nadpraží v Yaxchilánu je na reliéfu zobrazena královna Ix K'ab'al Xook při sebeobětování. © Wikimedia Commons.

Ah Puch ve svém vzhledu koncentroval příznaky smrti. Buď byl ztvárněn jako bytost, která má místo hlavy lebku, holá žebra a hrozivě trčící trnovité výčnělky na obratlích obnažené páteře nebo jako bytost, jejíž tělo je obaleno rozkládajícím se masem pokrytým černými tečkami zvěstujícími příchod smrti. Specifickým atributem boha smrti byly četné ozdoby z rolniček, které byly umístěny na nabíraném límci, na předloktích a na nohách. Mayové byli přesvědčeni, že Ah Puch v transformované podobě démona

⁴ Kodex je pojmenována po italském kardinálovi z 18. století Stefanu Borgiovi, který knihu vlastnil předtím, než jej v roce 1804 získala Vatikánská knihovna.

⁵ *Codex Borgia* je významný nejen ve vztahu k mayské a mixtécké literatuře. Vznikl totiž v prostředí (oblast Choluluy), jaké je charakteristické i pro údolí Mexika, a proto nám umožňuje udelat si představu o tom, jak asi vypadaly aztécké kodexy, které byly zničeny v průběhu španělské reconquisty.

označované jako Hunhau, stojí v čele nejnižšího z devíti pater podsvětní říše. Smrtící podstatu Ah Pucha vizuálně vyjadřují také dva glyfy užívané pro jeho označení. První znak má podobu hlavy mrtvolky se zavřenými očima. Druhý znak představuje hlava bez nosu, s bezmasými čelistmi, před níž výhrazně trčí obětní nůž. Bůh smrti Pach Puch byl spojován s božstvem války, lidských obětí a dnem Cimi, jehož název je synonymem slova smrt. Mayové dodnes věří, že Pach Puh, společně se svými společníky zvesťujícími smrt, jimiž jsou pes, pták Moan a sova, krouží kolem domu nemocného člověka a čekají na svoji kořist (Morley 1977: 114).

Mayský bůh smrti Ah Puch. © Wikimedia Commons.

Literární prameny, jako například *Madridský kodex*, ale také malby na keramice a odkryté hroby, nám dokumentují nejen vztah Mayů k bohům, ale také jejich postoj k zesnulým panovníkům. Archeologické nálezy prokázaly, že současní pohřební výbavy byly četné obětiny, jako jsou náhrdelníky, náušnice, keramické nádoby a posmrtné masky z jadeitu. Významnou informací o mocenském statusu mrtvého, ale byla také poloha, v níž bylo jeho tělo, omotané bavlněným plátnem, pohřbeno. Prostí lidé byli obvykle pohřbíváni v natažené poloze na zádech. Oproti tomu, jedinci, kteří zaujímali ve společnosti významné postavení, byli často pohřbíváni vsedě se zkříženými nohama. O výjimečném statusu takto pohřbených příslušníků aristokracie svědčí skutečnost, že jejich hroby byly opakovaně otvírány, pravděpodobně proto, že potomci toužili po tom, poradit se v závažných životních rozhodnutích se svými předky (Bahn 2002). Dokladem vztahu Mayů ke smrti je také míčová hra („pok-a-tok“), která glorifikovala pohyb nebeských těles. Pravidla a náboženský smysl této hry s míčem jsou předmětem spekulací, ale je pravděpodobné, že její součástí byla „rituální smrt“ jako dobrovolná oběť vyvoleného hráče (nebo celého mužstva) slunečnímu božstvu.

Dokladem vztahu Mayů ke smrti je také míčová hra („pok-a-tok“). © Václav Soukup.

Ojedinělým literárním zdrojem poznatků o zmizelém světě předkolumbovských kultur je posvátná kniha mayského etnika Kičeů (Maya-Quiché) *Popol Vuh* (Kniha rad), v níž je fenomén smrti zasazen do kontextu původně ústně předávaných mýtů o stvoření světa. Kniha, která byla v 16. století sepsaná v kičejském jazyce, v letech 1701–1703 přeložil do španělštiny dominikánský mnich Francisco Ximenes. Prostřednictvím tohoto unikátního rukopisu se může čtenář seznámit s genezí světa a stvořením lidí, zničením lidstva a nepravých božstev, vítězstvím světla nad tmou nebo činech božských sourozenců, kteří čelili nástrahám temných sil podsvětí. Kičeové věřili, že svět, který je obklopuje, tvoří nebe, podsvětí a země. Nebe tvoří třináct různých dimenzí, které obývají laskaví bohové, jako jsou například Slunce nebo Měsíc. Nebe na sebe bere podobu boha Itzamny, okřídleného hada se dvěma hlavami nebo draka, který je směsicí hada, ještěrky a jelena. V opozici k nebi se nachází podsvětí – Xibalba, které je rozděleno do devíti dimenzí. Zde vládne bůh smrti Ah Puch. Uprostřed univerza se nachází Země, kde vládne bůh Chac Mumul Ain, který je zobrazován v podobě krokodýla. Poté, co bohové stvořili pozemskou krajinu s rostlinami a zvířaty, zjistili, že zde není žádná bytost, která by je uctívala obětmi a modlitbami. Proto se rozhodli stvořit lidi, jejichž opakované zrození doprovázela smrt. První lidé byli hlinění, křehcí, nerozumní a bohy neuctívali. Proto bylo toto pokolení zničeno potopou. Druhá generace lidí byla stvořena ze dřeva. Tito lidé již uměli mluvit, jíst a množit se, ale děkovat svým stvořitelům neuměli. Proto opět přišla smrt, tentokrát v podobě ohně. Někteří lidé ale smrticím požáru unikli a stali se předky opic. Nezávisle na neúspěšných pokusy bohů o stvoření žádoucí lidské populace, vstoupili do boje se smrtí dva božští sourozenci Hun Hunahpú a Ixbalanqué, kteří trávili volné chvíle míčovou hrou, zvanou pelota. Zvuky vydávané při této hře ale rušily podsvětní bohy do té míry, že sourozence lstí vylákali do své říše Xibalba, kde je usmrtili. Na znamení svého vítězství pak hlavu Hunahpú

vynesli na zem a zavěsili na větvě stromu, který nerodil. Od této chvíle ale strom získal životodárnou sílu a začal plodit. Když se o tomto zázraku dozvěděla mladá bohyně Ixquic, navzdory božským zákazům se ke stromu přiblížila. Hlava Hunahpú ihned této příležitosti využila, skočila do jejích rukou a magicky, pomocí své sliny, ji oplodnila. Narozená dvojčata byla opět vystavená úkladům všudypřítomné smrti. Nezahynula ani v mraveništi všežravých mravenců a na své cestě do podsvětí dokázala čelit nástrahám podsvětních bohů Xibalby, které nakonec usmrtili. Bůh nebes Huracán, jenž ocenil odvahu dvojčat, je svým dechem vynesl z podsvětí na oblohu, kde se proměnili ve Slunce a Měsíc. Svůj vítězný boj se smrtí dovršilo Slunce tím, že nechalo dozrát kukuřičné klasy, které nechalo ochutnat bohům. Ti byli jejich chutí tak oslněni, že z kukuřice stvořili lidi. Tentokrát ale byli lidé tak moudří a dokonalí, že se podobali bohům. Ti proto seslali na zemi lehký opar, který „lidem kukuřice“ lehce zamlžuje zrak a snižuje nekonečnou lidskou touhu po poznání.

Mexický malíř Diego Rivera doprovodil akvarelovými ilustracemi knihu *Popol Vuh*. Ústřední postavou byl bůh Tohil, který byl spojován s obětováním. © Bowers Museum.

Provedeme-li analýzu motivů, které *Popol Vuh* zahrnuje, je možné identifikovat tři tematické vrstvy. První lze označit za typicky mezoamerickou (motiv stvoření lidí z kukuřice). Druhou lze z kulturního hlediska vymezit jako kičesko-toltézkou (cyklus o sourozencích). Třetí, maysko-čičenská vrstva, kromě mytologických motivů, zahrnuje také prvky etnohistorie, neboť vypráví o osudech guatemalských horských Mayů. Na esoterický *Popol Vuh*, někdy považovaný za guatemalskou *Bibli*, je také možné pohlížet jako na mýtické dějiny mayského světa, který byl opakovaně stvořen a zničen. Toto katastrofické vnímání a interpretace vývoje lidské kultury odkazuje k cyklickému vnímání času, v němž za smrtí vždy následuje nové znovuzrození (Slavík 2000).

Je paradoxní, že ke skutečné smrti mayské kultury došlo již před příchodem španělských kolonizátorů. Zhroucení této vyspělé kultury neproběhlo podle katastrofického mytologického scénáře, ale souviselo s několika

multidimenzionálními faktory, které ve svých důsledcích způsobily civilizační kolaps. Prvním, demografickým faktorem, byl neúnosný populační růst, který přesáhl potravní potenciál mayské kultury, založené na intenzivním zemědělství. Druhým, ekologickým faktorem, byly důsledky odlesnění a půdní eroze na svazích kopců, které způsobily úbytek využitelné zemědělské půdy. Třetím, klimatickým faktorem, byl nedostatek závlahové vody v období intenzivního sucha. Čtvrtým, sociálním faktorem, byl nárůst vojenských střetů mezi mayskými městy a pragmatické zájmy jednotlivých vládařů, kteří investovali lidský potenciál do válek, ničivého soupeření nebo výstavby oslavných památníků (Diamond 2008). Konečnou tečku, za původně vyspělou předkolumbovskou mayskou civilizací, učinily akulturační procesy vyvolané španělskou kolonizací. Její součástí bylo převrštění mayské duchovní kultury katolickým náboženstvím a evropskými kulturními vzorci chování a myšlení.

ŽIVOT A SMRT V KONTEXTU AZTÉCKÉ KULTURY

Na kulturní odkaz Mayů a dalších vyspělých civilizací v centrálním Mexiku, ještě v předkolumbovském období navázali Čičimékové nazývaní též Nahuové (Nahua), jejichž poslední migrační vlna v letech 1168 až 1248 pronikla do Mexického údolí.⁶ Zde v polovině 13. století založili na bahnitých ostrůvcích západního břehu jezera Texcoco město Tenochtitlán, které se stalo srdcem jedné z nejmocnějších civilizací předkolumbovské Ameriky – říši Aztéků. Není náhodou, že symbolem této kultury, dodnes zobrazeném na vlajce dnešního Mexika, je smrt. Je jím orel sedící na kaktusu opuncie požírající hada. Podle mýtů, smrtící pták na příkaz boha války a slunce Huitzilopochtliho, označil místo, kde byl Tenochtitlán postaven. Aztékové v průběhu své úspěšné vojenské expanze ve 14. a 15. století úspěšně ovládli rozsáhlá území dnešního Mexika. Již před rokem 1500 ovládali říši, v níž žilo asi 10 milionů lidí. Prosluli nejen svými válečnými výboji, ale také dokonalou sociální organizací, efektivním zemědělstvím a strohou, monumentální architekturou strmých pyramid, na jejichž vrcholu v obětních chrámech sídlila smrt. Aztékové smrt uctívali, neboť byli přesvědčeni o tom, že existence vesmíru a životodárných bohů, závisí na krvi obětovaných lidí. Tento postoj se promítl i do fenoménu známého jako květinové války („xochiayotl“), které v případě nedostatku zajatců určených k oběti bohům organizovali válečné

řády Aztéků. Jednalo se o přátelsky sjednanou bitvu v době míru, která měla podobu rituálního a sportovně dohodnutého klání mezi spojenci. Hlavním cílem válečníků nebylo zabíjet protivníky, ale zajmout co nejvíce živých zajatců. Ti poté byli s úctou a slávou obětováni bohům. Z perspektivy Aztéků se jednalo o výjimečnou počtu, neboť obětovaný bojovník touto cestou vstoupil do „nebe válečníků“.

Symbolem agresivní válečné kultury Aztéků byl bůh slunce a války, krvavý Huitzilopochtli („kouzelník kolibřík“). Příběh tohoto boha zapsal páter Bernardino de Sahagún (1499–1590), který v době španělské conquisty sbíral a popisoval mýty, zvyky a obyčeje předkolumbovských mezoamerických indiánů.⁷ Matkou boha smrti byla podle pověsti vdova jménem Coatlicuae, která jednoho dne spatřila, jak se z nebe snáší oslnivá koule peří, již zachytila a skryla pod svůj oděv. Když ji poté marně hledala, zjistila, že je těhotná. V tu chvíli se dopustila fatální chyby, neboť o tom, co se stalo, vyprávěla své dceři. Ta se cítila do té míry dotčena, že přesvědčila své bratry „nesčetné obyvatele jihu“, aby matku zabili. Tomuto hrůznému činu ale zabránil Huitzilopochtli, který vyšel z těla Coatlicuae a nemilosrdně své nevlastní sestře usekl hlavu. Smrti neunikli ani „nesčetní obyvatele jihu“, které Huitzilopochtli dostihl na útěku a všechny pozabíjel. Poté co krvavě zachránil matku, vystoupal na nebesa a stal se bohem Slunce a války. Také v tomto mýtu je smrt součástí cyklické interpretace toku času. Na Coatlicuae je totiž možné pohlížet jako na bohyni země, která dává každé ráno život bohu Slunce – Huitzilopochtlimu, kterého ohnivý had Xiuhcoatl zdvihne na oblohu a umožní mu tak každý den zabít svoji nevlastní sestru Lunu a nesčetné obyvatele jihu – hvězdy.

Bůh slunce, války a lidských obětí Huitzilopochtli.
© Just Color.

Bernardino de Sahagún se věnoval studiu aztécké kultury téměř padesát let. Při sběru empirických dat a poznatků využíval postupů, které předběhly svoji dobu. Informace získával formou rozhovorů s velkým počtem respondentů, komparoval jednotlivé výpovědi a ve svých zápiscích se snažil respektovat domorodou perspektivu dotazovaných. Své poznatky shrnul v knize *Historia general de las cosas del reino de Nueva España (Obecná historie věcí království Nové Španělsko)*, známé také pod názvem *Florentský kodex*.⁸ Jedná se o bohatě ilustrovaný dvanáctidílný spis. Na 2 400 stránkách s 2 000 ilustracemi jsou téměř encyklopedicky popsány aztécké mýty, zvyky, oblečení a modlitby. Autor věnoval pozornost také přírodnímu prostředí, historii, sociální organizaci a společenské stratifikaci aztécké společnosti. Poslední díl, který také vznikl na základě vyprávění indiánů, je věnován dobytí Tenochtitlánu španělskými conquistadory. Jedná se sice o zprostředkovaný, ale svojí dikcí téměř antropologický popis života a smrti jedné z nejvyspělejších předkolumbovských kultur (León-Portilla 2002).⁹

Florentský kodex popisuje aztécké mýty, zvyky, historii nebo sociální organizaci. Zobrazení aztéckých obchodníků prodávajících šperky, textilie, peří nebo kožešiny.
© Wikimedia Commons.

S obrazem smrti se působivým způsobem můžeme setkat také v aztécké poezii, která kromě lyrického a rituálního žánru zahrnuje básně věnované Huitzilopochtlimu a s ním spjatými válkami a krvavými oběťmi. Aztécké básně, metaforicky označované jako „květinové slovo“, svědčí o tom, že u mezoamerických indiánů nebyly život a smrt vnímány jako osudové protiklady. Aztékové byli přesvědčeni, že život může pokračovat po smrti. Smrt byla vnímána jen jako jedna z fází nekonečného koloběhu zániku a znovuzrození. Nejvyšším posláním života bylo vyústit ve svůj protiklad a současně komplementární doplněk, jímž je smrt. Smrt se tak stává binárním kontrastem k nikdy neukojené hltavosti života. Významu tak nabývá smrt ve válečné vřavě stejně jako

⁶ Před příchodem Aztéků se v Mexickém údolí nacházelo jedno z největších a nejvýznamnějších kulturních center předkolumbovské Ameriky – město Teotihuacán (100 až 900 n. l.). Aztékové toto město nalezi již opuštěné. Monumentálnost, rozsáhlost a velkorysost jeho architektury ale na ně udělala takový dojem, že jej nazvali „Městem bohů“, a věřili, že se jedná o místo, kde byl po poslední katastrofě obnoven svět.

⁷ Aztékové, podobně jako Mayové, vytvořili mnoho kodexů, které ale byly v průběhu španělské kolonizace nevrátě ztraceny nebo zničeny katolickými misionáři. Zprávy o aztécké mytologii, historii a literatuře se ale dochovaly v kodexech (*Kodex Borbonicus, Kodex Mendaza*), které byly zhotoveny v domorodém stylu v rané koloniální době.

⁸ *Florentský kodex* je psán dvojjazyčně (v nahuatlau a ve španělštině). Tiskem byl vydán v Mexiku v roce 1829.

⁹ Nativní perspektiva aztéckého boje se španělskými conquistadory je působivě zachycena v knize *Sláva a pád Tenochtitlánu: dobytí Mexika očima poražených* (Slavík 1969).

obět zasvěcená bohům, jíž se člověk připojuje k tvořivému procesu a současně svojí krví dodává potravu vesmírnému životu. Obětovaní, stejně jako padlí válečníci, se připojují k bohu Huitzilopochtlimu, aby splynuli s povětrím, se zemí nebo ohněm. Slovy neznámého aztéckého básníka:

„Nestrachuj se mé srdce
Tady uprostřed pláně toužím po smrti
Na ostrí obsidiánu:
smrt ve válce chtějí jen naše srdce...
Tady po boku války
toužím po smrti na ostrí obsidiánu
To chce mé srdce: smrt z obsidiánu.“
(Mikeš 1976: 46)

Aztékové svůj postoj k smrti ale nevyjadřovali pouze verbálně, ale také prostřednictvím zvuků a barev. Důležitá z tohoto hlediska pro ně byla zejména černá barva, kterou spojovali s temnotou, chladem, vyprahlostí, válkou a smrtí. Namalovat něco černou barvou znamenalo přivolat smrt v podobě času, prostoru, křemene, Luny nebo letícího orla. Vztah Aztéků ke smrti ovlivnila i jejich víra v existenci božského a pozemského principu, která se promítla do kulturní konstrukce duality života a smrti. Z předklasického, klasického i postklasického období pochází četné hliněné a kamenné hlavy symbolizující dualitu života a smrti. Tyto bizarní skulptury, ztvárňující líc života, rub smrti, představují na jedné půlce obličej realistické anatomické lidské rysy, zatímco druhou půlku obličej tvoří obnažená lidská lebka. S motivem tragické dichotomie se setkáváme také v řadě kodexů, kde je například na čelní straně zobrazen huastécký svalnatý mladý muž s konickou čepicí, ozdobený mušlemi zatočenými do tvaru háčku, zatímco na zadní straně již jeho tělu vládne bezmasá smrt (León-Portilla 2002: 372).

Dualita života a smrti se promítla i do postoje Aztéků, k životu v „tlatlícpacu“ (na zemi). Význam, který pozemskému životu Aztékové přiřítali, výstižně ilustrují četné básně, které naznačují, že život je sen:

„Přišli jsme jen snít, přišli jsme jen spát:
Není pravda, není pravda.
Že jsme na zemi přišli žít.“
(León-Portilla 2002: 188)

Je pozoruhodné, že se Aztékové neupínali k životu „zde na zemi“, ale vnímali jej jako „liminální epizodu“, která je pouze pomíjivou etapou lidské existence. Aztékové nelpěli na životě, neboť věřili, že smrt je probuzením ze snové existence a cesta do světa, který nás přesahuje. O to více zní nadčasově verše, které v sobě skrývají téměř stoický přístup k světu:

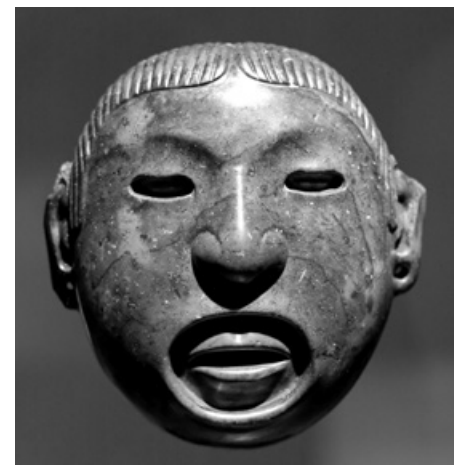
„Ó přátelé, mějme věci za vypůjčené
Jen dočasně zde na zemi:
Zítřka či pozítří,
Jak si bude přát tvé srdce, Dárce života,
Půjďme, přátelé do jeho domu.“
(León-Portilla 2002: 188)

Aztécká cesta do „jeho domu“, který leží za krajinou snění v tlatlícpacu, lze označit za „kraj mrtvých“. První místo, o němž byli Aztékové přesvědčeni, že zde přebývají mrtví, byl Mictlan, který zahrnoval devět podzemních pater v severním směru. Sem, společně s psíčkem, který jim dělal společníka, přicházely duše všech, kteří zemřeli přirozenou smrtí. Zde byli nuceni zesnutí po čtyři roky skládat těžké zkoušky a úkoly. Nakonec v „místě pekla, jež se nazývá Chiconamictlan (deváté místo zemřelých), mrtví končí svou pouť a skonají.“ (León-Portilla 2002: 190) Druhým místem, kam zesnutí směřovali, byl Tlalocan, který byl v poezii Aztéků popisován jako „pozemský ráj“: „Nikdy tam nechybí zelené klasy kukuřice, dýně, větévky merlíku, zelené papriky, rajská jablka, zelené fazolové lusky a květiny a žijí tam bohové.“ (León-Portilla 2002: 190) Cestu mrtvých do Tlalocanu zprostředkoval vyvoleným (utonulým, zasaženým bleskem nebo usmrčených vodnatelností) bůh deště Tláloc. Texty věnované osudu těch, kteří se zásehlem Tláloca ocitli v jeho posmrtné říši, metafyzicky naznačují, že se zde pro zesnulé otevíral prostor pro další „rozvoj duše“ a možná i nové vzkříšení. Třetím místem, kam směřovaly duše zemřelých, bylo „nebe, kde žije Slunce“. Toto aztécké „nebe“ bylo otevřeno těm, kteří zabíjeli ve válkách a zajatcům, kteří byli na počest bohů obětováni. Bojovníci, po čtyři roky, doprovázeli Slunce od chvíle jeho východu až po zenit, aby se poté „proměnili v různé druhy ptáků s bohatým a barevným peřím, a tak sálí všechny květy v nebi i na tomto světě.“ (León-Portilla 2002: 192) Z genderového hlediska je pozoruhodné, že brána tohoto posmrtného světa byla otevřená také ženám, které umřely při porodu se „zajatec v útrokách“. Čtvrté místo podsvětí je zobrazeno ve *Vatikánském kodexu* (A 3748). Je pozoruhodné svým posláním, což vyplývá již z jeho názvu Chichihuacuauhco, složeného ze slova kojná (Chichihua) a strom (cuáhuít). Přidáním koncovky „co“ vznikne význam „na kojícím stromě“. Podle jedné z interpretací se jedná o místo, kam odcházely duše dětí, které zemřely dříve, než získaly rozum. Symbolem tohoto posmrtného světa je tak strom, z něhož kapalo mléko poskytující dětem obživu s náznakem jejich možného znovuzrození (León-Portilla 2002: 192). Je evidentní, že aztéckou filozofií „žít a smrti“ provázely nejistota a pochybnosti o lidském osudu v záhrobí i přesvědčení,

že „místo dobra (Qualcan) není zde na zemi“ (León-Portilla 2002: 198). Víra Aztéků v Dárce života byla spjatá s přesvědčením, že lidi neposlal na zem, aby zde trpěli, ale že pravým cílem jejich životů je konečné povznesení, únik z pomíjivého života v tlatlícpacu a nalezení štěstí na onom světě, kde se opravdu autenticky žije. Slovy básníka:

„Tam jest vpravdě místo, kde se žije...
Mé srdce stoupá,
tam upírám svůj pohled,
spolu s tebou po tvém boku, Dárce života!“
(León-Portilla 2002: 199)

O ambivalentním postoji mezoamerických indiánů k životu a smrti svědčí existence masových lidských obětí a kanibalismus u Aztéků.¹⁰ Říše Aztéků, kterou vyvrátil vojenským tažením španělský conquistador Hernán Cortés (1485–1547), nezaujala Evropany pouze svojí rozlohou, vojenskou mocí, výstavnou architekturou a bohatstvím. Evropské kolonizátory fascinovaly také obyčeje a zvyky předkolumbovských indiánů. Mezi nejpůsobivější krvavé rituály, s nimiž se Španělé v Mexiku setkali, patřily hromadné lidské oběti aztéckým bohům. Dobové prameny naznačují, že na vrcholcích pyramid zahynuli pod pazourkovým nebo obsidiánovým nožem aztéckých kněží statisíce lidí. Člověk určený k oběti byl položen na vztyčený kulatý obětní kámen („tichcatl“), na němž ho drželo za ruce a nohy několik kněží. Poté kněz, který obřad řídil, rozřízl lidské oběti hrud, aby poté vytrhl ještě pulzující srdce a z kropil krví oltář. Srdce pak bylo symbolicky vloženo do schránky v podobě orla nebo jaguára. Jinou formou rituálního obětování byl imitovaný boj. Zajatec přivázaný ke kameni, byl ozbrojen pouze napodobeninami zbraní, zatímco na něj útočící aztéckí válečníci disponovali skutečnými zbraněmi s obsidiánovým ostřím. Méně často byl zajatec usmrčen podříznutím, uříznutím hla-

Maska boha plodnosti, vegetace a přírody Xipe Toteca.
© Wikimedia Commons.

¹⁰ Lidské oběti byly praktikovány i u Olméků, Mayů nebo obyvatel Teotihuacanu. Žádná z předkolumbovských civilizací ale neobětovala bohům takové množství lidí jako Aztékové.

vy nebo vystřeleným šípem. Poměrně hrůzné byly obětní praktiky oslavující boha obnovující se vegetace Xipe Toteka, v jejichž průběhu byl zajatec stažen z kůže, kterou si poté na sebe navlékl kněz. Specifický byl také osud mladých mužů určených k obětování bohu noci a osudu Tezcatlipokovi. Ti po celý rok žili v blahobytu obklopeni pečujícími sloužícími a oddanými konkubínami, jako by oni sami byli bohem, je muž měli být obětováni. Jejich oběť pak spočívala v sebeobětování, které podle aztécké mytologie bohové podstoupili ve prospěch lidstva (Domenici 2007).

O rozsahu lidských obětí u Aztéků svědčí, že při zasvěcení hlavní pyramidy v Tenochtitlánu v roce 1487 bylo údajně obětováno nejméně 20 tisíc zajatců. Je pravděpodobné, že Aztékové za jediný rok obětovali až jedno procento populace své země. Pokud tedy čítala aztécká říše na vrcholu své moci 25 milionů lidí, bylo ročně rituálně zabito 250 tisíc lidí. Když Cortézovi vojáci vstoupili do největšího z tenochtitlánských chrámů, našli zde 136 tisíc lebek lidí, kteří zde byli obětováni v posledních letech. Tato nebývalá posedlost krví vedla antropology, zabývající se výzkumem předkolumbovských kultur, k formulaci různých hypotéz vysvětlujících tyto krvavé obřady. Většina vědců hledala vysvětlení v náboženství. Aztékové věřili, že prostřednictvím oběti dosáhnou „překrásného posmrtného života“. Podle amerického antropologa Marshalla Sahlinse (1930–2021) rituální obětování představovalo nejvyšší formu spojení s bohy. Antropolog Bernard Ortiz de Montellano (1938–2016) v této souvislosti upozorňuje na vstřícný postoj Aztéků k osudové smrti. Aztékové totiž byli přesvědčeni, že pouze lidé obětováni bohům nebo zabiti v bitvě mohou vstoupit do nebe spojeného se sluncem, a později se znovu narodit jako kolibříci a motýli. Fenomén lidských obětí a s ním spjatý kanibalismus tak představoval specifickou formu důkazování a odevzdání své krve bohům (Ortiz de Montellano 1938). Zcela jiný postoj k interpretaci lidských obětí u Aztéků zaujali přívrženci kulturního materialismu. Například antropolog Michael Harner (1929–2018) byl přesvědčen, že krvežíznivost aztéckých bohů není možné vysvětlit pouze prostřednictvím náboženských motivů. Podle jeho názoru významným faktorem, který vedl k růstu počtu obětovaných lidí, byl prudký růst populace a nedostatek živočišných proteinů (masa a mléka) v ekosystému centrálního Mexika. Základní rozdíl mezi aztéckým náboženským systémem a náboženskými praktikami jiných vyspělých kultur údajně tkví především v tom, že lidské oběti u Aztéků nebyly pouze obětovány, ale také konzumovány (Harner 1977).

Harnerovu hypotézu přijal a dále rozpracoval americký antropolog a kulturní materiali-

sta Marvin Harris (1927–2001). Podle jeho názoru je pro většinu světových kultur typické, že obětují svým bohům zvířata, jejichž maso je po slavnostním rituálu podáváno lidem ke konzumaci. U všech těchto náboženství je však kanibalismus tabu. Naproti tomu osudem většiny lidských obětí u Aztéků bylo skončit v jídelních hrncích spolu s rajčaty a chilli papričkami, neboť všechny jedlé části lidských těl byly v této společnosti konzumovány stejně často jako maso zvířat. Příčiny masových lidských obětí a kanibalismu u Aztéků je podle Harrise nutné vidět především ve faktu, že v Mexiku (na rozdíl od jiných raných městských kultur tohoto typu) nebylo dostatečné množství domácích zvířat, která by uspokojila narůstající potřebu masa pro stále se rozrůstající populaci. Starověké městské kultury Starého světa měly k dispozici ovce, kozy nebo skot. Peruánští Inkové lamy. Aztékové však byli odkázáni pouze na krocany a psy, v důsledku čehož byla jejich strava chudá na živočišné bílkoviny. Husté populace, zejména městské, se často stávaly obětí krizí z nedostatku potravy. Takové hladomory v minulosti zřejmě postihovaly i Aztéky. Svědčí o tom jejich pověsti vyprávějící o časech, kdy jejich předkové museli jíst hady, hmyz a jezerní řasy. Již v tomto období pravděpodobně vznikl rituální kanibalismus, z něhož později Aztékové učinili základní složku svých náboženských obřadů. V období vojenské expanze aztécké říše bylo pro vládnoucí třídu výhodnější válečné zajatce obětovat a zkonsumovat, než je využít jako nevolníky nebo otroky. Aztékové vedli stále více válek nikoli proto, aby rozšířili své území, ale aby zvýšili příliv požitelných zajatců. Čím byli Aztékové mocnější, tím více obětí konzumovali. Jejich krvavé rituály přitom měly na jedné straně náboženský smysl, na straně druhé materiální význam pro zásobování městské populace nedostatkovými živočišnými proteiny. Podle Harrise lidské tělo potřebuje k vytvoření proteinů 20 různých aminokyselin. Většinu z nich je schopno vyprodukovat bez větších problémů, až na osm nebo devět esenciálních aminokyselin. K tomu, aby organismus získal tyto esenciální aminokyseliny z rostlin, je nezbytné konzumovat velké množství pečlivě vyvážených kombinací různých rostlin v jednom jídle. Maso, vejce a další živočišné proteiny ale i v malém množství vyváženě poskytují esenciální aminokyseliny. Národ, který se nesnaží svůj příjem proteinů co nejvíce zvýšit na úroveň srovnatelnou se sousedními národy, brzy zjistí, že jeho příslušníci jsou fyzicky slabší, méně zdraví, snadněji podléhají nemocím a zraněním z bojů. Jinými slovy, byly to materiální faktory, jež vyvolaly extrémně krvavý typ masových lidských obětí a kanibalismu u Aztéků (Harris 1977). Harrisova a Harnero-

va hypotéza o kanibalském původu lidských obětí u aztécké kultuře se však nesetkala se všeobecným přijetím a vyvolala řadu polemik a sporů (Soukup 2004). Ať již ale byly příčiny masových obětí u Aztéků jakékoliv, je zřejmé, že se jednalo o krvavou kulturu, jejíž příslušníci neváhali svým bohům hromadně obětovat to nejcennější, lidské životy. Možná proto aztécký básník oslavil lidskou pomíjivost slovy:

*„Odejdu stejně
Jako květiny zahynuly...
Nic nebude má sláva jednoho dne?
Nic z mého jména nezbude?
Alespoň květiny
Alespoň písňe...!“*
(Mikeš 1976: 46)

S myšlenkou přechodnosti, prchavosti a pomíjivosti všeho, co nás na zemi obklopuje, se můžeme setkat také v básni přisuzované Nezahualcóyotlovi, panovníkovi Acolhuů:

*„Neboť žije se opravdu na zemi?
Ne navždy na zemi,
jen nakrátko!
I nefrit se roztrhne
a zlato popuká,
i peří quetzala se rozpadne:
Ne navždy jsme na zemi,
jen nakrátko.“*
(Miguel León-Portilla: 134)

Pomíjivost se ale netýká pouze lidského života, ale také osudu lidských kultur. Dějiny světa jsou plné smrti civilizací a kultur, které naplnily osudový cyklus svého zrození, růstu, rozkvětu, regrese a kolapsu. Smrt kultury Aztéků byla spjata s osobností španělského dobyvatele Hernánda Cortéze. Ten se v roce 1519 vylodil s 600 muži na mexickém pobřeží, aby využil kulturního šoku, umění diplomacie, bezohledné krutosti, svých vojenských schopností, evropských technologií i víry Aztéků v návrat Opeřeného hada – boha Quetzalcoatl. Faktor kulturního šoku zpočátku sehrál významnou roli díky mytologickému scénáři, podle něhož se právě v době Cortézova vylodění měl z východu vracet uctívaný bůh Quetzalcoatl, který měl mít podobu muže s bílou pletí a vousy. Vládce Aztéků Moctezuma II. nebyl schopen radikálního vojenského zásahu proti neznámým a tajuplným cizincům. Aztékové neznali koně, střelný prach ani železné zbraně. Zmatený a váhající Moctezuma se navíc rozhodl, že bude se Španěly jednat jako s hosty, a nikoliv jako s nepřáteli. Faktor umění diplomacie se Cortézovi podařilo uplatnit prostřednictvím indiánské charismatické tlumočnice Malintzin (šp. Malinche), která se posléze stala také jeho oddanou milenkou. Malinche prokázala nejen vysokou jazykovou kompetenci, ale dobře se orientovala ve vztazích, které panovaly mezi Aztéky a jim nepřátel-

skými kmeny (Totonaky a Tlaxcalany), z nichž se stali spojenci Španělů. Do Tenochtitlánu Cortéz vstoupil bez boje jako Moctezumův host. Umění diplomacie ale brzy přerostlo v bezohlednou manipulaci s hostitelem, který se stal Cortézovým zajatcem. Prostřednictvím Moctezumy se Španělé dočasně zmocnili vlády nad městem, které je oslnilo krásou svých domů, pyramid, chrámů a věží vyrůstajících z ostrůvků jezera. K problémům kontroly nad městem ale došlo v době Cortézovy nepřítomnosti, kdy jeho zástupce Pedro de Alvarada nechal ze strachu před spiknutím povraždit některé členy aztécké aristokracie, což vedlo k indiánskému povstání vůči uchvatitelům. V průběhu povstání zahynul rukou vlastních poddaných i Moctezuma, kterého jeho vlastní lid začal vnímat jako zrádce. Při ústupu Španělů z Tenochtitlánu, dne 30. července 1520, v neblaze proslulé Smutné noci (*Noche Triste*), bylo mnoho conquistadorů zabito nebo zajato a poté obětováno, aby svojí krví vzdali počtu aztéckým bohům. Hrůzný osud zajatých conquistadorů sugestivně popsal jeden ze španělských dobyvatelů Bernal Díaz del Castillo: „Když je dovedli nahoru, na malou plošinu, na vrchu svatyně, do blízkosti jejich proklatých mo-

První setkání Hernánda Cortéze a Moctezumy II. dne 8. listopadu 1519. © Wikimedia Commons.

del, viděli jsme, že jim na hlavu nasadili čelenky a nutí je tančit s jakýmsi vějíři před Huitzilopochtlim, a když zatančili, položili je na podlouhlé

kameny, upravené pro obětování, noži z pazurku jim rozřízli hrud', vytrhli teplé srdce a to obětovali přítomným modlám, kdežto tělo chytily

Dobytí Tenochtitlánu, hlavního města Aztéků, v roce 1521. © Newsweek.

za nohy a svrhli je po schodech dolů; tam čekali další řezníci, ti obětem uřízli paže a nohy, z tváří stáhli kůži, aby ji upravili jako useň na rukavice, vousy si ponechali, aby si je nasazovali při slavnostních pitkách, a maso snědli, srdce a krev obětovali svým modlám.“ (Katz 1989: 214)

Navzdory dočasné porážce se Cortéz své dobyvatelské mise nevzdal. Poté, co obnovil svoji vojenskou sílu, loďmi oblehl jezerní město Tenochtitlán, vyhladověl jeho obyvatele a postupně celé město rozbořil (Prescott 1956). Na pádu aztécké říše, měly významný podíl také infekční nemoci, které Španělé na území Mexika zavlekli. Dne 13. srpna roku 1521 v bitvě v Tlatelolku byl zcela zlomen odpor Aztéků, vedených svým posledním vládařem Cuauhtemokem. V následných španělských výbojích směřujících na území, která obývali Mayové, nevratně zmizelo také druhé významné centrum předkolumbovské kultury. Nejednalo se o totální genocidu. Mexičtí indiáni stále žijí.

Příchod Španělů ale znamenal smrt jejich vospělé předkolumbovské kultury.

ZÁVĚR

V této studii byl aplikován úhel pohledu disciplín označovaných jako antropologie náboženství a antropologie smrti k analýze a interpretaci „obrazů smrti“ v kulturách mezoamerických Mayů a Aztéků. Smrt byla zkoumána jako biokulturní fenomén, ve kterém se vzájemně prolínají biologická smrt se s ní spjatými kulturními systémy symbolů a významů. Vztah ke smrti, studovaný na sémiotické úrovni, vystupuje jako sdílená kulturní konstrukce, jejímž prostřednictvím lidé řeší svůj vztah k posmrtnému životu a vyrovnávají se s vlastní smrtelností. Zvláštní pozornost byla věnována akulturačním procesům, které vyvolal příchod španělských kolonizátorů a následnému zhroucení vyspělých mezoamerických předkolumbovských kultur. Analýza

předkolumbovských literárních děl prokázala, že vztah ke smrti a víra v posmrtný život významně determinují jednání pozůstalých, které je nadindividuální, kolektivní a sdílené. V mnoha indiánských mýtech, výtvarných dílech a literárních textech je smrt vnímána nejen jako konec života, ale také jako okamžik transformace a potenciální revitalizace. Na základě provedených analýz je možné konstatovat, že význam, který indiáni přičítali smrti, souvisí s jimi sdílenými náboženskými představami a kulturou. Za zcela specifický fenomén lze označit „smrt kultur“. V tomto případě se jedná o rozpad jedinečné konfigurace artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí příslušníků předkolumbovských kultur Mayů a Aztéků a jejich postupné převrstvení evropskou křesťanskou kulturou.

LITERATURA

- Bahn, P. (2002). *Vepsáno do kostí: jak lidské ostatky odhalují tajemství mrtvých*. Praha: Mladá fronta.
- Cederroth, S., Corlin, C. & Lindstrom, J. (Eds.) (1988). *On the Meaning of Death: Essays on Mortuary Rituals and Eschatological Beliefs*. Uppsala: Uppsala Studies in Cultural Anthropology, 8. Acta Universitatis Upsaliensis.
- Clendinnen, I. (1987). *Ambivalent Conquests: Maya and Spaniard in Yucatan, 1517–1570*. Cambridge: University Press.
- Coe, M. D. (1987). *The Maya*. London: Thames and Hudson.
- Domenici, D. (2006). *Poklady starobylých civilizací: Mayové*. Praha: Euromedia Group.
- Domenici, D. (2007). *Poklady starobylých civilizací: Aztékové*. Praha: Euromedia Group.
- Harner, M. (1977). The Enigma of Aztec Sacrifice. *Natural History* 84, 46–51.
- Harris, M. (1977). *Cannibals and Kings: The Origins of Cultures*. New York: Random House.
- Jonas, H. (2001). *The Phenomenon of Life: Towards a Philosophical Biology*. Evanston: Northwestern University Press.
- Katz, F. (1989). *Staré americké civilizace*. Praha: Odeon.
- Křížová, M. (2005). *Aztékové: půvab a krutost indiánské civilizace*. Praha: Aleš Skřivan.
- León-Portilla, M. (2002). *Bernardino de Sahagún: First Anthropologist*. Norman: University of Oklahoma Press.
- León-Portilla, M. (2002). *Aztécká filozofie: myšlení Nahuů na základě původních pramenů*. Praha: Argo.
- Metcalf, P. & Huntington, R. (1991). *Celebrations of Death: The Anthropology of Mortuary Ritual*. New York: Cambridge University Press.
- Mikeš, V. (Ed.) (1976). *Tanec žívlů: poezie starých Aztéků*. Praha: Československý spisovatel.
- Ortiz de Montellano, B. (1983). Counting skulls: Comment on the Aztec Cannibalism Theory of Harner-Harris. *American Anthropologist* 45(2), 403–406.
- Palgi, P. & Abramovitch, H. (1984). Death: A Cross-Cultural Perspective. *Annual Review of Anthropology* 13, 385–417.
- Parkes, C., Laungani, P. & Young, B. (Eds.) (1997). *Death and Bereavement Across Cultures*. London: Routledge.
- Prescott, W. H. (1956). *Dějiny dobytí Mexika*. Praha: Orbis.
- Procházková, P. (2006). *Tanec Slunce: krvavý rituál síly a posvátné bolesti*. Praha: Eminent.
- Scheffler, S. (2013). *Death and the Afterlife*. Oxford: Oxford University Press.
- Slavík, I. (Ed.) (1969). *Sláva a pád Tenochtitlanu: dobytí Mexika očima poražených*. Praha: Odeon.
- Slavík, I. (Ed.) (2000). *Popol Vuh a výbor z Letopisů Cakchiquelů a z knih Chilama Balama čili Proroka Jaguára na Yukatánu*. Praha: Dauphin.
- Soukup, V. (2016). Smrt jako biologická konstanta a kulturní konstrukce: příspěvek k antropologii smrti. In Gabašová, K. et al., *(De)tabuizácia smrti vo filozoficko-antropologickom diskurze*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 81–108.
- Thomas, L.-V. (1975). *Anthropologie de la mort*. Paris: Payot.
- Vaillant, G. C. (1974). *Aztékové: původ, vzestup a pád národa Aztéků*. Praha: Orbis.
- Vrhel, F. & Kašpar, O. (1978). *Texty nativní Iberoameriky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.